

Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi
ISSN:2147-7523, E-ISSN: 2630-5631
Cilt: 7, Sayı: 1, ss. 235-240
Geliş Tarihi: 31.12.2019
Kabul Tarihi: 04.03.2020
DOI: 10.26513/toecd.668482

Kitap İncelemesi / Book Review

Ortadoğu’da Sivil Toplum – İmkanlar ve Kısıtlılıklar

Editör: Filiz Cicioğlu, Ankara: Kadim Yayınları, 2019, 534 sayfa

---

Değerlendiren: Kevser Aktaş*

Sivil toplum kavramı kapsamı ve niteliği üzerinde birçok tartışma olması sebebiyle literatürde farklı tanımlara sahiptir. Bu kavramın çoğunlukla modern devlet/toplum yapısı ve demokratikleşme ile birlikte gelişim göstermesi demokratik olmayan ülkelerde sivil toplumun da var olamayacağı veya gelişmeyeceği gibi ön kabullere neden olmaktadır. Ortadoğu gibi genel anlamda Batının demokrasi standartlarına uymayan bir bölgede sivil toplum konusunu ele almak bu nedenle hem zor hem de dikkate değerdir. 2010’da başlayan ve etkileri günümüze kadar gelen Arap isyanları sürecinin de gösterdiği gibi sivil toplum-sivil alan ülkeleri dönüştürmekte, bölgesel ve küresel politikaları etkileme konusunda oldukça etkili olabilmektedir. Ancak bu noktada Ortadoğu’da sivil toplumun gelişiminin nasıl olduğu, gerçekten “sivil toplum” olarak tanımlanacak bir alanın olup olmadığı gibi sorularla karşılaşmaktadır.

Mezkûr sorulara cevap vermeye aday olabilecek “Ortadoğu’da Sivil Toplum- İmkanlar ve Kısıtlılıklar” adlı kitabın ilk baskısı Ekim 2019’da Kadim Yayınları tarafından yayımlanmıştır. Kitabın temel hedefi, seçilen 14 Ortadoğu ülkesinde sivil toplumun gelişim süreçlerini incelemek olarak açıklanmıştır.¹ Küreselleşmenin de etkisiyle birlikte gerek ülkelerin kendi

---

* Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, TR, Ortadoğu Enstitüsü, orcid.org/0000-0001-7017-0230, kevser.aktss@gmail.com

¹ *Ortadoğu’da Sivil Toplum-İmkanlar ve Kısıtlılıklar*, ed. Filiz Cicioğlu, Ankara: Kadim Yayınları, 2019, 1.

içlerinde yaşanan hadiselerde gerek uluslararası ilişkilerde sivil toplum konusu giderek önem kazanmaktadır. Ortadoğu gibi önemli bir nüfusa sahip, kendine özgü siyasi, sosyal dinamikleri içerisinde barındıran bir bölgede de sivil toplum konusu göz ardı edilemeyecek bir öneme sahiptir. Bu kitap da Ortadoğu'yu Batılı bir kavram olan sivil toplum kalıplarına sokmaya çalışmadan, Ortadoğu merkezli bir gözle ve sivil toplumun geniş anlamıyla toplumsal hareketler ve ülkelerdeki sosyal yapı üzerindeki etkisini ortaya koyma çabasıdadır. Kitabı okunmaya ve incelenmeye değer kılan tarafı da burada ortaya çıkmaktadır.

Kitapta farklı yazarlar tarafından kaleme alınmış 15 bölüm bulunmaktadır ve kitaba toplamda 18 yazar katkı vermiştir. Kitap “Ortadoğu’da Sivil Toplum İmkânı” adlı, konuya ilişkin genel bir çerçeve çizen bölümle başlamakta, sonraki 14 bölümde ise sivil toplum konusu ülkeler bazında ele alınmaktadır. Kitabın editörü Filiz Cicioğlu Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümünde Dr. Öğretim Üyesi olarak sivil toplum ve Avrupa Birliği gibi konulardaki çalışmalarını sürdürmektedir. Kitaba katkı veren yazarlar ise sivil toplum konusunu inceledikleri ülkeler üzerine çalışmalarını sürdürmektedir ve ilgili ülkelerin uzmanı/uzman adaylarıdır. Yazarların ülkeler hakkındaki bilgi birikimi, sivil toplum konusuna daha geniş bir perspektiften bakabilmeyi mümkün kılmıştır. Bu incelemede öncelikle kitapta yer alan bölümlerin kısaca özetlerine yer verilecek, daha sonra ise kitap hakkında genel bir değerlendirme yapılacaktır.

“Ortadoğu’da Sivil Toplum İmkânı” başlıklı ilk bölüm Neslihan Akbulut Arıkan tarafından ele alınmış ve Batı gözünden Doğu’nun nasıl yorumlandığı ve bu yorumdaki oryantalist ön kabullere değinilmiştir. Buna göre; Batı’nın Doğu’yu kendi penceresinden yorumlaması bu coğrafyada demokrasinin yoksunluğu ya da yetersizliği ve sivil toplumun imkânsızlığı gibi faktörlerin önceden verili olarak kabul edilmesine neden olmaktadır. İkinci bölüm olan “Türkiye’de Sivil Toplum”da Filiz Cicioğlu, tarihi bir perspektif sunarak Türkiye’de sivil toplumun gelişimini Osmanlı dönemine kadar dayandırmıştır. Bölümde ilgi çeken nokta yaygın kanının aksine Osmanlı’nın “monolitik” bir toplum olmadığı ve sivil toplumun Osmanlı’da önemli bir yer edindiği olmuştur.

Müberra Dinler tarafından kaleme alınan “İran’da Sivil Toplum” makalesi ise kitabın üçüncü bölümünü teşkil etmektedir. Bu bölümde köklü bir tarihe sahip olan İran’da sivil toplumun öncüsü sayılabilecek birçok olu-

şunun mevcut olduğu bilgisiyle beraber İran tarihindeki önemli kırılma noktalarında sivil toplumun rolüne değinilmiştir. Ünal Tüysüz'ün yazdığı “Cezayir’de Sivil Toplumun Gelişimi ve Konumu” isimli dördüncü bölüm otoriter bir ülkede sivil toplumun niteliklerini tanımlamaktadır. Bölümün iddiasına göre Cezayir’de sivil toplum yaklaşık olarak 11 yıl süren kanlı iç savaşın etkisiyle şekillenmekte ya da şekillenememektedir.

“İsrail’in Siyaset ve Toplum Yapısında Sivil Toplumun Rolü” başlıklı bölüm Haydar Oruç tarafından yazılmıştır. Bu bölümde öne çıkan durum İsrail’in STK’lara güvenlik ekseninde yaklaşan devlet yapısına rağmen STK’ların sayısının oldukça fazla olduğudur. Ancak yazarın iddiasına göre² bu sayı fazlalığına rağmen İsrail yönetimi Filistinli Arapların haklarının savunuculuğunu yapan STK’lar ile devletin kendi değerleri doğrultusunda hareket edenler arasında ikircikli bir politika izlemektedir. Bu durum da İsrail’deki STK’ların özgürlüğünü sorgulatan bir durumdur. Kitabın altıncı bölümü Ahmet Arda Şensoy ve Mehmet Rakipoğlu tarafından ele alınmıştır. “Suriye’de Sivil Toplum veya Sivil Toplumun İmkânsızlığı” başlığını taşıyan bölüm Suriye’de Esed rejimi ile sivil toplumun imkânsızlığı üzerine bir değerlendirmede bulunmaktadır. SSCB’ye yakın bir rejim olarak Suriye’de sivil toplum genellikle sendikalar çerçevesinde ve rejim kontrolünde var olagelmıştır. 2011 sonrası iç savaşta ise bu durum değişmiştir.

Yemen’de sivil toplum konusu ise “Yemen’in Dönüşümü ve Sivil Toplum” başlığıyla Ülkü Çiçek tarafından kaleme alınmıştır. Bu bölümde Yemen’in içerisinde bulunduğu siyasal istikrarsızlık ve iç çekişmelerin sivil toplumun gelişimi önündeki en büyük engel olduğundan söz edilmiştir. Mehmet Can Palancı’nın kitaba “Körfez Arap Ülkelerinde Sivil Toplum Kuruluşları” başlıklı makalesiyle katkı sağladığı sekizinci bölüm ise Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Katar, Kuveyt ve Suudi Arabistan’da sivil toplumu incelemektedir. Bölümde bu ülkelere dair genel bir tablo çizildikten sonra Körfez ülkelerinde modern dönemde ve tarihsel olarak STK’ların mevcut olduğu iddia edilmiştir.

Ortadoğu’nun bir diğer önemli ülkesi olan Irak’ta sivil toplumun gelişimi ise “Irak’ta Sivil Toplum Kurumlarının Yapısal Özellikleri ve Tarihi

² Haydar Oruç, “İsrail’in Siyaset ve Toplum Yapısında Sivil Toplumun Rolü”, ed. Filiz Cicioğlu, *Ortadoğu’da Sivil Toplum-İmkanlar ve Kısıtlılıklar*, Ankara: Kadim Yayınları, 2019, 158.

Arka Planı” başlığıyla Rumeysa Ayverdi ve Nurbanu Bulgur tarafından incelenmiştir. Bölümün iddiasına göre diğer otoriter devletlerde olduğu gibi Irak’ta da sivil toplum kendisine gelişme alanı bulamamış ancak 2003 STK’ların nitelikleri açısından değilse de nicelikleri açısından bir dönüm noktası olmuştur. Yeşim Bayram’ın kaleme aldığı “Fas Sivil Toplumunda Tarihsel Dönüşüm” bölümü Fas’ta tarihsel anlamda bir sivil toplumdan söz edilebileceğini ve demokratikleşmeyle sivil toplumun bu ülkede paralel bir biçimde ilerlediğini iddia etmektedir.

On birinci bölümde Ayşenur Hazar’ın “Mısır’da STK’ların Gelişimi ve Konumu” başlıklı çalışması yer almaktadır. Hazar’a göre Mısır’da STK’lar otoriter yönetimin baskısı altında kendilerine alan açmaya çalışmaktadır.³ Ayşe Selcan Özdemirci Cinal, “Ne Devletle Ne Devletsiz: Lübnan’da Sivil Toplum Meselesi” başlığı altında Ortadoğu’nun siyasi ve etnik olarak oldukça karmaşık ülkelerinden biri olan Lübnan’da sivil toplumun gelişimini incelemiştir. Bu bölümde de tarihsel bir inceleme yapılarak sivil toplumun Lübnan’da Batı’dakinden oldukça farklı bir işlevi olduğu çalışmanın öne çıkan sonuçlarından biridir.

Rumeysa Köktaş’a ait olan “Tunus’ta ve Türkiye-Tunus İlişkilerinde Sivil Toplumun Rolü” başlıklı bölümde Tunus açısından sivil toplumun önemli bir yerinin olduğuna ve modernleşme politikalarıyla paralel olarak ilerlediğine vurgu yapılmıştır. Kitabın son bölümünü ise Mustafa Fatih Yavuz ve Fatma Zehra Toçoğlu’nun birlikte yazdıkları “Tarihi ve Siyasi Perspektiften Filistin’de Sivil Toplum” adlı çalışma oluşturmaktadır. Bu bölümde işgal altında bir ülke olarak Filistin’de sivil toplumun mümkün olup olamayacağı tartışmalarına yer verilmiş ve varılan sonuç; Filistin’de demokratik değerlerden ziyade güvenliğin öncelendiği ve sivil toplumun gelişiminin güvenlik kaygısı altında şekillendiği olmuştur.

Yukarıda hakkında kısaca bilgi verilmeye çalışılan kitap, Ortadoğu ile sivil toplum kavramını bir araya getirmesi nedeniyle değerli bir çalışmadır. Bu alanda Türkçe literatür incelendiğinde Ferhad İbrahim ve Heidi Wedel tarafından derlenip 1997 yılında Türkçe’ye çevrilen “Ortadoğu’da Sivil

---

³ Ayşenur Hazar, “Mısır’da STK’ların Tarihsel Gelişimi ve Konumu”, (Ed.Filiz Cicioğlu), *Ortadoğu’da Sivil Toplum-İmkanlar ve Kısıtlılıklar*, Ankara: Kadim Yayınları, 2019, 400-401.

Toplumun Sorunları”⁴ dışında bir çalışma karşımıza çıkmamaktadır. Bu kitabın da sivil toplum açısından yalnızca beş Ortadoğu ülkesini incelediği göz önünde bulundurulursa “Ortadoğu’da Sivil Toplum: İmkanlar ve Kısıtlılıklar” kitabı literatürdeki boşluğu doldurmaya önemli bir aday olarak gözükmektedir.

Yalnızca Türkçe literatür açısından değil İngilizce açısından da kitap benzerlerinin aksine kapsam ve içerik olarak daha geniş bir alanı kapsamaktadır. Örneğin Augustus Richard Norton editörlüğünde 1994’te yayınlanan “Civil Society in the Middle East” adlı kitap yedi Ortadoğu ülkesini ele almakta ve sivil toplum konusunu daha dar bir alanda incelemektedir.⁵ Amr Hamzawy editörlüğünde 2003 yılında yayınlanan “Civil Society in the Middle East” adlı kitap ise Ortadoğu’da sivil toplum üzerine verdiği genel bilgi dışında spesifik olarak yalnızca iki ülkede sivil toplum konusunu incelemiştir.⁶

Bu anlamda aynı konudaki çalışmalarla kıyaslandığında “Ortadoğu’da Sivil Toplum- İmkanlar ve Kısıtlılıklar” adlı kitabın önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Zira kitapta Türkiye de dâhil olmak üzere 14 Ortadoğu ülkesi sivil toplum açısından ele alınarak kapsamlı bir çalışmaya gidilmiştir. Kitabın kapsamının yanı sıra sivil toplum kavramını geniş anlamı ve oryantalist bakış açısından sıyrılarak ele alması da çalışmayı değerli kılan bir diğer etmendir. Ayrıca kitabın birçok bölümünde Türkiye’nin o ülke ile olan ilişkisinde sivil toplumun rolü ile ilgili kısımlara yer verilerek Türk dış politikası hakkındaki literatüre de sivil toplum açısından katkı sağlanmıştır.

Kitapta karşı karşıya kalınan problemlerden bahsetmek gerekirse ilk olarak teknik bir problemden konu açılabilir. Kitabın içerdiği bölümlerin bir standarda sahip olmaması, her bölümde farklı konu başlıkları ve temalara değinilmesi kitabın bütünlüğü açısından problem oluşturmaktadır. Önsöz kısmında editör bu problemin incelenen ülkelerin farklı dinamiklere ve tarihsel süreçlere sebep olmasından kaynaklandığını belirtmiştir. Ancak bölümlerin yazarları sivil toplum konusuna farklı pencerelerden yaklaşmış

⁴ Ferhad İbrahim ve Heidi Wedel, *Ortadoğu’da Sivil Toplumun Sorunları* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007)

⁵ August Richard Norton, ed., *Civil Society in the Middle East*, (Leiden: Brill, 1994)

⁶ Amr Hamzawy, ed., *Civil Society in the Middle East*, (Berlin: Verlag Hans Schiler, 2003)

ve kimi bölümler genel olarak sivil toplum alanından bahsederken kimileri STK'ları inceleme alanı olarak almıştır. Ülkelerin farklılıklarından kaynaklanan anlatım korunmakla birlikte en azından ele alınan konularla ilgili bir standardizasyona gidilmesi kitabın daha tutarlı bir hale gelmesine katkı sağlayabilirdi.

Diğer bir problem konusu ise sivil toplum konusunun Ortadoğu ülkelerinde Batılı anlamıyla karşılık bulamaması nedeniyle yazıların bazı bölümlerde yer yer siyasi tarih anlatısına dönüşmesidir. Bu nedenle sivil toplum temasına bağlı kalarak tarihsel bir anlatı yerine daha betimleyici bir dil kullanmak kitabın bütünlüğüne ve niteliğine katkı sağlayabilirdi. Tüm bunların yanı sıra kitap hem literatürdeki boşluğu doldurması hem de Ortadoğu'da fazla incelenen bir konu olmayan "sivil toplum" meselesini incelemesiyle kıymetli ve okumaya değerdir. Bu inceleme hem Ortadoğu'da yaşanan olayların arkasında sivil toplumun rolünün ne olduğu hem de yaşanan olayların sivil toplumu nasıl etkileyip dönüştüreceğini anlamak konusunda özellikle Ortadoğu çalışanlara farklı bir bakış açısı sunacaktır.